

İqlim dəyişkənliklərinin Aralıq dənizi sahili ölkələrinin iqtisadiyyatına təsiri

Sanan Babayev 

Xülasə. Bu məqalə iqlim dəyişkənliklərinin Aralıq dənizi sahili ölkələrinin iqtisadiyyatına təsirini real sektor, dövlət maliyyəsi və maliyyə sistemi kanalları üzrə izah edir. İsti dalğaları əmək məhsuldarlığını zəiflədir, enerji sistemində soyutma tələbi və pik yükləri artırır, quraqlıq isə su təminatını bahalaşdıraraq suvarma kənd təsərrüfatında maya dəyərini yüksəldir. Paralel olaraq sel, fırtına və sahil eroziyası limanlar, yollar, turizm obyektləri və daşınmaz əmlakda kapital itkisi yaradır; bərpa xərcləri büdcə yükünü artırır, sığorta haqları və kredit şərtləri sərtləşir. Turizmdə mövsümün yerdəyişməsi və yanğın riskləri destinasiya gəlirlərini daha qeyri-sabit edir, dəniz ekosistemində dəyişikliklər isə balıqçılıq və sahil icmalarının gəlirini sıxışdırır. Bu proseslər regionlararası bərabərsizliyi dərinləşdirə, miqrasiya və sosial xidmət xərclərini artırma bilər. Dayanıqlı nəticə üçün riskə uyğun zonalaşdırma, su səmərəliliyi, istiliklə bağlı səhiyyə planları, kritik infrastrukturun auditi, erkən xəbərdarlıq sistemləri və iqlim riskinin investisiya qərarlarına integrasiyası əsas götürülür.

Açar sözlər: iqlim dəyişkənliyi, Aralıq dənizi, su qıtlığı, turizm, kənd təsərrüfatı, sahil eroziyası, fiskal risk, adaptasiya

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, magistrant, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: babayevs421@gmail.com

Daxil oldu: 8 Fevral 2026; Qəbul edildi: 10 May 2026; Onlayn dərc edildi: 30 May 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BY-NC 4.0) şərtləri altında paylanan açıq girişli məqalədir.

The Impact if Climate Variability on the Economies of Mediterranean Coastal Countries

Sanan Babayev 

Abstract. This paper explains how climate variability affects Mediterranean coastal economies through real-sector shocks, public finances, and the financial system. Heatwaves reduce labour productivity and service quality, raise cooling demand and peak loads, while droughts increase the cost of water supply and push up input prices in irrigated agriculture. At the same time, floods, storms, and coastal erosion damage ports, roads, tourism assets, and real estate, generating capital losses; reconstruction spending grows and risk pricing tightens via higher insurance premiums and stricter credit terms. Tourism becomes less predictable as the season shifts and wildfire risk rises, and changes in marine ecosystems put pressure on fisheries and coastal livelihoods. Climate shocks also feed into food and energy prices, amplifying inflation volatility and fiscal stress.

An effective response combines risk-based zoning, water-efficiency investments, heat-health action plans, resilience audits for critical infrastructure, early-warning systems, and systematic integration of climate risk into investment decisions.

Keywords: *climate variability, Mediterranean, water scarcity, tourism, agriculture, coastal erosion, fiscal risk, adaptation*

Azerbaijan University of Tourism and Management, Master's student, Baku, Azerbaijan
E-mail: babayevs421@gmail.com

Received: 8 February 2026; Accepted: 10 May 2026; Published online: 30 May 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Aralıq dənizi hövzəsi təbii-coğrafi baxımdan müxtəlif olsa da, iqtisadi baxımdan ortaq cizgilərə malikdir: sahil boyu şəhərləşmə yüksəkdir, xidmət sektoru geniş yer tutur, turizmin payı bir çox ölkədə valyuta gəlirlərinin və məşğulluğun əsas mənbələrindən biridir. Eyni zamanda, su resursları qeyri-bərabər paylanır; quraqlıq dövrləri, isti dalğaları və ekstremal yağıntılar kimi hadisələr həm cənub-şərq, həm də şimal sahillərində təsərrüfat qərarlarını daha riskli edir. Bu mənzərədə “iqlim dəyişkənliyi” anlayışı təkcə temperaturun yüksəlməsi ilə məhdudlaşmır: eyni ildə həm rekord istilər, həm də sel hadisələri baş verə bilər; mövsümlər uzanır və ya qısalır; suvarma tələbi artır, anbar və şəbəkə itkiləri daha baha başa gəlir; sahil eroziyası və dəniz səviyyəsinin qalxması daşınmaz əmlak, nəqliyyat, limanlar və turizm aktivlərinin dəyərinə birbaşa toxunur.

İqtisadi məntiq sadədir: iqlim dəyişkənliyi istehsal funksiyasının bütün elementlərinə müdaxilə edir. Əmək daha isti günlərdə daha az məhsuldar olur, xəstəlik yükü artır, açıq hava işləri (kənd təsərrüfatı, tikinti, logistika) yavaşır. Kapital daha çox zədələnir: yollar, körpülər, kanalizasiya və su təchizatı şəbəkəsi ekstremal hadisələrdə sıradan çıxır, bərpa xərcləri artır, sığorta haqları bahalaşır. Resurs tərəfdən, su qıtlığı və torpaq duzlaşması kimi proseslər məhsul strukturunu dəyişməyə məcbur edir; bu isə kənd yerlərində gəlir və məşğulluq riskini böyüdür. Tələb tərəfdən, turizmin “günəş-dəniz” modeli yay istisinin kəskinləşməsi ilə paradoks yaşayır: yüksək temperatur rahatlığı azaldır, yanğın və su qıtlığı xəbərləri risk qavrayışını gücləndirir, səfər mövsümü yerini dəyişməyə başlayır. Avropada iqlim riskləri üzrə qiymətləndirmələr artıq bunun iqtisadi miqyasının çox böyük ola biləcəyini göstərir (European Environment Agency, 2024).

Bu yazının yanaşması “kim nə dedi” xəttindən yox, “risk hansı kanalla gəliri və xərci necə dəyişir” xəttindən qurulub. Mənbələr faktları və kəmiyyətli müşahidələri möhkəmləndirmək üçündür; nəticə hissəsində isə Aralıq dənizi ölkələri üçün daha real görünən siyasət kombinasiyası iqtisadi əsaslandırma ilə təqdim edilir.

Tədqiqat

İqlim təsirinin iqtisadi mexanizmləri: Aralıq dənizi üçün işlək çərçivə. İqlim dəyişkənliyinin iqtisadiyyata təsiri üç böyük kanalda toplanır: real sektor, dövlət maliyyəsi və maliyyə sistemi. Real sektorda şoklar həm təklif, həm də tələb tərəfdən gəlir. Təklif tərəfi deyəndə istehsal xərclərinin artması, məhsuldarlığın düşməsi və kapitalın zədələnməsi nəzərdə tutulur. Tələb tərəfi isə ev təsərrüfatlarının istehlak davranışı, turizm axınları, investisiya gözləntiləri və ixrac tələbi ilə bağlıdır. Dövlət maliyyəsində təsir ikiqatdır: bir tərəfdən fəvqəladə xərclər, bərpa-investisiya ehtiyacları və sosial dəstək artır, digər tərəfdən vergi bazası darala bilər (məsələn, turizm mövsümü zəifləyəndə

xidmət sektorunda dövrüyyə azalır). Maliyyə sistemində riskin qiymətləndirilməsi dəyişir: sığorta, kredit, girov dəyəri və bank risk modelləri iqlim faktorunu nəzərə almadıqca, zərbə anında zəncirvari təsirlər yaranır. İqlimin makroiqtisadi analizə necə integrasiya olunması haqqında IMF-in son icmalı bu kanalları real–fiskal–maliyyə xəttində sistemləşdirir (International Monetary Fund, 2025).

Aralıq dənizi üçün bu çərçivənin praktik fərqi ondadır ki, risklər tez-tez “kompound” (bir-birini gücləndirən) formada gəlir. Məsələn, uzunmüddətli quraqlıq, eyni zamanda, kənd təsərrüfatında məhsul itkisi, hidroenerjidə istehsal azalması, şəhərlərdə su məhdudiyyəti, turizmdə reputasiya zədəsi və qiymət artımı yarada bilər. Belə hallarda tək sahəyə yönəlmiş tədbirlər kifayət etmir: su–enerji–qida əlaqəsi eyni paketdə idarə edilməlidir. Avropanın iqlim risk qiymətləndirməsində də iqlimin “risk çoxaldıcı” (risk multiplier) kimi işlədiyi və kaskad təsirlərin bütöv sistemlərə yayıla bildiyi vurğulanır (European Environment Agency, 2024).

Sahil zonası və infrastruktur: riskin “bahalı” başladığı yer. Aralıq dənizində iqtisadi fəaliyyətin sahilə yığılması təsadüfi deyil: limanlar, turizm, ticarət, şəhər xidmətləri sahilədir. Bu isə sahil eroziyası, dəniz səviyyəsinin qalxması, fırtına dalgaları və duzlu suyun yeraltı sulara daxil olması kimi prosesləri birbaşa iqtisadi riskə çevirir. Burada əsas məsələ təkcə “zərər oldu” deyil; daha kritik olan odur ki, sahil zonasında aktivlər uzunömürlüdür və investisiya qərarları onilliklər üçün verilir. Yəni bu gün səhv zonalaşdırma, zəif tikinti standartı və ya daşqın xəritələrinin nəzərə alınmaması gələcəkdə bərpa xərclərini geometrik artırır.

Avropa üzrə qiymətləndirmədə sahil daşqınlarından iqtisadi itkilərin əsrin sonuna doğru çox böyük hədlərə çatma biləcəyi qeyd olunur və bu riskin təkcə fiziki yox, maliyyə dayanıqlığı problemi kimi də ortaya çıxdığı göstərilir (European Environment Agency, 2024). Bu məntiq Aralıq dənizi üçün daha sərtidir: cənub və şərq sahillərində adaptasiya maliyyəsi məhduddur, şəhər böyüməsi sürətlidir, qeyri-formal tikinti və zəif nəzarət riskin “gizli yığılmasına” şərait yaradır.

Cədvəl 1

EU-də hava və iqlimlə bağlı ekstremal hadisələr üzrə orta illik iqtisadi itkilər (1980–2024, 2024 qiymətləri ilə)

Dövr	Orta illik iqtisadi itki (mlrd. avro)	Əvvəlki dövrlə dəyişmə
1980–1989	8.6	—
1990–1999	14.9	+73.3%
2000–2009	16.5	+10.7%
2010–2019	19.7	+19.4%
2020–2024	44.9	+127.9%

Mənbə: European Environment Agency – “Economic losses from weather- and climate-related extremes in Europe” göstəricisi (EU, 1980–2024; qiymətlər 2024 avro ilə).
<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/economic-losses-from-climate-related>

Praktik nəticə budur: sahil müdafiəsi təkcə bənd və beton deyil. Sığorta mexanizmləri, tikinti kodları, təbii tampon zonalar (məsələn, bataqlıqların və qumluqların bərpası), limanların dayanıqlılıq auditi, daşqın riskinə görə vergi və tarif dizaynı – bunların hamısı eyni anda işləməlidir. Əks halda, hər ekstremal hadisədən sonra “bərpa” xərci əvvəlkindən baha olur və bu, fiskal dözümlülüyü yeyir.

Su qıtlığı və kənd təsərrüfatı. Aralıq dənizində su qıtlığı iqlim dəyişkənliyinin ən “struktur” təsiridir, çünki su həm istehsal girişi, həm sosial ehtiyac, həm də turizmin xidmət keyfiyyətinin şərtidir. Cənubi Avropa üçün yağıntının ümumi həcmnin azalması və quraqlığın sərtləşməsi perspektivi artıq risk kimi yox, planlaşdırma parametri kimi qəbul olunur (European Environment Agency, 2024). Su məhdudluğu iqtisadiyyatda üç istiqamətdə xərc yaradır:

1. Təchizat xərci artır (daha dərin quyular, duzsuzlaşdırma, uzaqdan gətirmə, enerji xərci);
2. Suyun bölüşdürülməsi münaqişəli olur (kənd–şəhər–turizm–sənaye);
3. Məhsul strukturu dəyişir və bəzi regionlarda kənd təsərrüfatı gəliri daha qeyri-sabit olur.

Kənd təsərrüfatında Aralıq dənizi ölkələrinin bir çoxu yüksək dəyərli, amma suya həssas məhsullara (meyvə-tərəvəz, zeytun, üzüm, sitrus) söykənir. Quraqlıq dövründə suvarma tələbi artdıqca, suyun qiyməti və enerji xərci yüksəlir, məhsulun maya dəyəri artır, bazarda rəqabət zəifləyir. Bunun nəticəsi təkcə bir mövsümlük məhsul itkisi deyil; fermerin likvidliyi, borc qaytarma qabiliyyəti və kənd yerlərində məşğulluq da təzyiqə düşür. Bu təzyiq “qiymət” kimi görünə bilər, amma əslində risk premiumudur: su qıtlığı yüksək olduqca kredit bahalaşır, sığorta şərtləri sərtləşir, investisiya ertələnir. Su ilə bağlı riskin digər tərəfi daşqınlardır: Aralıq dənizi regionunda sel hadisələrinin böyük zərərlər yaratdığı və uzun müddətli dövrdə ciddi iqtisadi itkilər yığdığı göstərilir (MedECC, 2020). Quraqlıq və selin eyni region üçün “iki uclu risk” yaratması təsərrüfat planını çətinləşdirir: su anbarı və drenaj sistemi eyni anda həm çatışmazlığa, həm də artıq suya hazır olmalıdır.

Bu kontekstdə adaptasiya prioriteti “daha çox su tapmaq”dan çox “suyu daha ağıllı idarə etmək” olmalıdır. Su itkilərinin azaldılması, qiymət siqnallarının düzgün qurulması (amma sosial həssas təbəqəni qoruyan tariflərlə), damcı suvarma və torpaq rütubət monitorinqi, məhsul seçiminin iqlim ssenarilərinə uyğun yenilənməsi kimi addımlar iqtisadi cəhətdən daha dayanıqlı görünür. OECD-nin su qıtlığından yayınmaq üçün iqtisadi alətlər və institusional maneələr üzrə geniş icmalı da məhz “idarəetmə və stimullar”ın həlledici olduğunu göstərir (OECD, 2024).

Turizm: Aralıq dənizinin gəlir mühərriki necə dəyişir? Aralıq dənizi turizmi uzun illər “yay mövsümü + sahil istirahəti” modeli ilə böyüdü. İqlim dəyişkənliyi bu modelin zəif nöqtələrini üzə çıxarır: ekstremal istilər komfortu azaldır, su məhdudiyyəti xidmət keyfiyyətini aşağı salır, yanğınlar və tüstü hava limanından tutmuş otel rezervasiyasına qədər zəncir yaradır, sahil eroziyası isə əsas aktivin – çimərlik resursunun – fiziki həcmi azalda bilər. Cənub Aralıq dənizi ölkələri üzrə turizmə dair regional hesabatda sektorun iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, iqlim təzyiqlərinin turizm gəlirlərinə və mövsümi axınlara təsirinin artacağı, lokal bizneslərin isə uzunmüddətli adaptasiya kapasitetinin məhdud ola biləcəyi vurğulanır (Union for the Mediterranean, 2018).

İqtisadi baxımdan ən mühüm dəyişiklik “mövsümün yerdəyişməsi”dir. Yayın bir hissəsi həddən artıq isti olduqda, tələb bahar və payıza sürüşə bilər. Bu, ilk baxışdan müsbət görünür (mövsüm uzanır), amma realıqda biznes modeli yenidən qurulmalıdır: işçi heyəti, logistik təchizat, tədbir təqvim, avia-çarter planlaması, hətta şəhər xidmətlərinin yüklənməsi başqa cür işləyir. Əgər turizm siyasəti yalnız reklam və paket qiymətinə fokuslanırsa, iqlim riski “xidmət keyfiyyəti riski”nə çevrilir: su məhdudiyyəti olan yerdə hovuz, yaşıllıq və sanitariya xərci artır; enerji qiyməti yüksələndə soyutma xərci hotelin marjasını yeyir; çimərlik daraldıqca sahil obyektlərinin icarə və amortizasiya hesabı dəyişir.

Euro-MED məkanında turizm və iqlim adaptasiyası üzrə ağ kitabda Aralıq dənizi turizminin iqlim təsirlərinə həssaslığı açıq şəkildə təqdim olunur və sektorun ənənəvi iş modelinin “daha isti yaylar, dəniz səviyyəsi, resurs təzyiqi” fonunda yenilənməli olduğu vurğulanır (Interreg Euro-MED Programme, 2024). Buradan çıxan iqtisadi nəticə belədir: turizmdə adaptasiya “əlavə xərc” deyil, gəlirin qorunmasıdır. Məsələn, su qənaəti texnologiyası, kölgələndirmə və passiv soyutma, risk

kommunikasiyası və yanğın mövsümündə alternativ marşrutlar, sahil zonasında geri çəkilmə (managed retreat) kimi qərarlar birbaşa gəlir stabilliyi yaradır.

Turizmin bir başqa kritik tərəfi reputasiyadır. Ardıcıl iki-üç yay “həddən artıq isti” və “yanğın xəbərləri” keçəndə, destinasiya brendi zədələnir və bu, qiymət elastikliyi dəyişir: turist eyni qiymətə daha “rahat və risksiz” alternativ axtarır. Brend zədəsi isə təkcə hotelləri yox, restoran, nəqliyyat, mədəniyyət və pərakəndə ticarəti də vurur. Buna görə turizm adaptasiyası ayrıca sektor sənədi deyil; şəhər planlaması, su idarəçiliyi və fövqəladə hallar sistemi ilə birləşməlidir.

İsti dalğaları, sağlamlıq və əmək məhsuldarlığı: “gizli” makro zərər.

Aralıq dənizi ölkələrində isti dalğaları təkcə komfort problemi deyil; əmək məhsuldarlığına, səhiyyə xərclərinə və sosial risklərə toxunur. Xüsusilə açıq hava işlərində (kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat-logistika) iş saatlarının dəyişməsi, fasilələrin artması, bəzi günlərdə işin dayanması real sektorda xalis istehsalı azalda bilər. Avropanın iqlim risk qiymətləndirməsində ekstremal istilərin daha tez-tez olacağı, bunun həm sağlamlıq, həm də iqtisadi təsirinə böyüyəcəyi və 2022-ci ilin rekord isti yayının böyük itkilərlə assosiasiya olunduğu qeyd olunur (European Environment Agency, 2024).

Bu təsirin makro nəticəsi odur ki, iqlim şokları “təklif şoku” kimi işləyir: istehsal azalır, bəzi xidmətlər bahalaşır, inflyasiya təzyiqi yarana bilər. Xüsusilə qida qiymətlərində (quraqlıq + məhsul itkisi) və enerji qiymətlərində (soyutma tələbi + şəbəkə yükü) bu ötürmə daha sürətli olur. Belə şəraitdə monetar siyasət və fiskal siyasət daha çətin seçimlərlə üzləşir: qiymət sabitliyi ilə sosial dəstək arasında balans tapmaq üçün əvvəlcədən risk ssenariləri hazırlanmalıdır (International Monetary Fund, 2025).

Aralıq dənizi ölkələri üçün daha bir incə məqam var: yay aylarında həm turizm yükü artır, həm də istilər kəskinləşir. Bu ikisinin üst-üstə düşməsi şəhər xidmətlərinin (təcili yardım, su, nəqliyyat, təmizlik) xərclərini yüksəldir. Yəni turistin gətirdiyi əlavə gəlir, eyni zamanda, şəhərin əlavə xərci deməkdir. Əgər adaptasiya tədbirləri (sərinləşdirici ictimai məkanlar, “heat action plan”, su itkilərinin azaldılması, kölgəlik infrastruktur) yoxdursa, turizmin xalis töhfəsi gözlənilməyindən aşağı düşür.

Enerji və şəhər xidmətləri: soyutma tələbi və riskin qiyməti. İqlim dəyişkənliyi Aralıq dənizində enerji sisteminə iki tərəfdən təsir edir. Birincisi, isti havalarda elektrik tələbi – xüsusilə soyutma – yüksəlir. İkincisi, bəzi ölkələrdə su qıtlığı termoelektrik stansiyaların soyutma imkanını məhdudlaşdırır, hidroenerjidə istehsalı azalda bilər. Bu ikisi birlikdə “pik yük” riskini böyüdür: şəbəkə gücləndirilməyibsə, kəsintilər iqtisadi aktivliyi birbaşa vurur, turizmdə xidmət keyfiyyətini aşağı salır, sənayedə dayanmalara səbəb olur.

İqtisadi baxımdan burada ən təhlükəli detal investisiya dövrünün uzun olmasıdır. Şəbəkə, transformator, paylayıcı sistemlər illərlə planlanır. İqlim ssenarisi nəzərə alınmadan edilən investisiya “kilidlənmə” yaradır: bir neçə ildən sonra eyni xəttin yenidən qurulmasına ehtiyac çıxır. Bu isə ya tariflərə yüklənir, ya da dövlət büdcəsinə. Avropanın risk qiymətləndirməsində iqlim risklərinin enerji təhlükəsizliyinə və kritik infrastruktura təsiri xüsusi vurğulanır (European Environment Agency, 2024).

Bu sahədə adaptasiyanın iqtisadi məntiqi üç sütundur: enerji səmərəliliyi (binaların izolyasiyası və passiv soyutma), şəbəkə dayanıqlılığı (pik yük ssenariləri, mikroşəbəkələr, ehtiyat güc) və su-enerji əlaqəsinin idarəsi (su qıtlığında enerji istehsalının davamlılığı). Bu tədbirlər “iqlim layihəsi” kimi yox, enerji bazarında qiymət stabilliyi və xidmət keyfiyyəti layihəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Dəniz ekosistemi, balıqçılıq və sahil iqtisadiyyatı. Aralıq dənizi dəniz ekosistemi temperatur, turşulaşma və oksigen dəyişmələrinə həssasdır. Bu dəyişikliklər balıqçılığın məhsuldarlığına, növ tərkibinə və mövsümünə təsir edə bilər; nəticədə sahil kəndlərinin gəlir strukturu dəyişir. Burada

iqtisadi riskin bir hissəsi bazar riskidir: eyni limanda eyni dəyər zənciri ilə işləyən insanlar üçün “növləşməsi” sadəcə bioloji fakt deyil, avadanlıq, emal, logistika, bazar əlaqələri və qiymət dinamikasının dəyişməsidir. Balıqçılıq və akvakultura Aralıq dənizi ölkələrinin hamısında eyni paya malik olmasa da, sahil icmalarında sosial sabitlik baxımından stratejidir. Əgər gəlir azalırsa, miqrasiya təzyiqi artır, qeyri-formal məşğulluq böyüyür, sahil şəhərlərində sosial xidmət yükü yüksəlir. Bu isə iqlim riskinin sosial-iqtisadi “ikinci mərhələ” təsiridir: birinci mərhələdə təbiət hadisəsi, ikinci mərhələdə sosial reaksiya gəlir. Bu səbəbdən adaptasiya siyasəti yalnız “sektoru qorumaq” yox, “keçidi idarə etmək” məqsədi də daşmalıdır: yeni növlərə uyğun emal, liman infrastrukturu, monitoring, kvota və dəniz mühafizə zonalarının iqtisadi alətlərlə balansı.

Fərqlilik xəritəsi: niyə eyni Aralıq dənizi, fərqli iqtisadi nəticə? Aralıq dənizi ölkələri eyni dənizi paylaşsa da, riskin iqtisadi nəticəsi eyni deyil. Üç amil fərqi yaradır. Birincisi, iqtisadi struktur: turizm və kənd təsərrüfatından asılılıq yüksək olan ölkələrdə iqlim şoku daha tez makro göstəricilərə keçir. İkincisi, institusional kapasitet: daşqın xəritəsi, tikinti nəzarəti, su idarəçiliyi, fəvqəladə hallar sistemi zəifdirsə, eyni hadisə daha çox zərər verir. Üçüncüsü, maliyyə imkanları: adaptasiya üçün uzunmüddətli ucuz maliyyə tapa bilən ölkə riskin bir hissəsini “investisiya” ilə udur; tapa bilməyən ölkə isə hər hadisədən sonra “bərpa xərci” ilə üzləşir.

UNEP/MAP və Plan Bleu-un Aralıq dənizi üzrə mühit–inkişaf xülasəsində regionun su, qida təhlükəsizliyi və sahil təzyiqləri kontekstində bir-biri ilə bağlı risklərə məruz qaldığı göstərilir (UNEP/MAP & Plan Bleu, 2020). Bu yanaşma iqtisadi baxımdan vacibdir: risklər ayrı-ayrı idarə edildikdə tədbirlər bir-birini zəiflədə bilər. Məsələn, su qıtlığında kənd təsərrüfatını qorumaq üçün su subsidiyası artırılarsa, turizmdə su gərginliyi yüksələ, şəhər infrastrukturunda itkilər böyüyə bilər. Yaxud sahil müdafiəsi yalnız bəndlə qurularsa, ekosistem zəifləyib turizmin “təbiət dəyəri” azalır. Bu səbəbdən adaptasiya siyasətində prioritet “sektorlararası koordinasiya” olmalıdır.

Adaptasiyanın iqtisadi məntiqi: xərci azaltmaq yox, itkinin qarşısını almaq. Adaptasiya bəzən “əlavə xərc” kimi təqdim olunur, amma iqtisadi baxımdan daha düzgün ifadə belədir: adaptasiya gələcək itkilərin indiki dəyərini azaldan investisiyadır. Aralıq dənizi üçün bu investisiyanın ən yüksək geri dönüş verdiyi sahələr, adətən, bunlardır: su şəbəkəsində itkilərin azaldılması, riskə uyğun şəhərsalma, sahil zonasında planlı qoruma və ya geri çəkilmə, istilərə uyğun ictimai sağlamlıq tədbirləri, turizmdə mövsüm və məhsul dizaynının yenilənməsi, kritik infrastrukturun dayanıqlılıq auditi.

Turizmdə adaptasiyaya dair Euro-MED ağ kitabı göstərir ki, resurs səmərəliliyi və idarəetmə boşluqları turizmin dayanıqlılığını zəiflədir və adaptasiya üçün maliyyə, standartlar və koordinasiya tələb olunur (Interreg Euro-MED Programme, 2024). Buradan iqtisadi nəticə çıxır: adaptasiya yalnız iri hotellərin “yaşıl layihəsi” kimi qalsa, ümumi sistem riski yenə yüksək olur, çünki destinasiya təcrübəsi kiçik bizneslərdən, şəhər xidmətlərindən və təchizat zəncirindən ibarətdir.

Su qıtlığı tərəfində isə iqtisadi alətlər (tarif dizaynı, su hüquqları, ölçmə və sızma nəzarəti, investisiya stimulu) “tək texnologiya”dan daha effektiv ola bilər (OECD, 2024). Çünki su probleminin bir hissəsi fiziki yox, idarəetmə problemdir: qiymət siqnalı düzgün olmadıqda ən səmərəli texnologiya belə yetərli nəticə vermir.

Nəticə

Aralıq dənizi sahili ölkələrinin iqtisadiyyatı iqlim dəyişkənliklərinə “kənardan toxunan” bir risk kimi yox, artım modelini dəyişən daxili faktor kimi yanaşmalıdır. Ən böyük təhlükə tək bir sektorun zərəri deyil; riskin kaskad şəkildə su–enerji–qida–turizm–maliyyə xəttində yayılmasıdır. Bu yayılma mexanizmi göstərir ki, adaptasiya siyasəti parçalanmış layihələr toplusu kimi yox, iqtisadi dayanıqlılıq strategiyası kimi dizayn edilməlidir.

Əgər prioritetlər düzgün seçilərsə – sahil zonasında riskə uyğun planlama, su idarəçiliyində səmərəlilik, turizmdə mövsüm və məhsul çevikliyi, istilərə uyğun sağlamlıq və əmək tədbirləri, infrastrukturun dayanıqlılıq auditı və maliyyə riskinin qiymətlənməsi as–iqlim dəyişkənliyinin yaratdığı iqtisadi zərər nəinki azaldıla, hətta bəzi ölkələr üçün yeni rəqabət üstünlüyünə çevrilə bilər. Əks halda, hər il təkrarlanan “bərpa xərcləri” investisiya imkanlarını sıxışdıracaq, sosial gərginlik riskini artıracaq və Aralıq dənizi məkanında iqtisadi fərqləri daha da dərinləşdirəcək.

Ədəbiyyat

1. BlueTourism. (2025). *The BlueTourism MED Report*.
2. European Environment Agency. (2024). *Economic losses from climate-related extremes in Europe*. Indicator briefing.
3. European Environment Agency. (2024). *European Climate Risk Assessment: Executive summary*. EEA Report 01/2024.
4. Interreg Euro-MED Programme. (2024). *White Paper on Sustainable Tourism Governance in the Euro-MED Area: Tourism and Climate Adaptation*.
5. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability — Summary for Policymakers*.
6. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Cross-Chapter Paper 4: Mediterranean Region*. AR6 WGII.
7. International Monetary Fund. (2025). *Integrating climate change into macroeconomic analysis: A review of impact channels, data, models, and scenarios*. Working Paper No. WP/25/170.
8. MedECC. (2020). *First Mediterranean Assessment Report — Summary for Policymakers*. MAR1 SPM.
9. MedECC. (2020). *First Mediterranean Assessment Report — Water*. Chapter 3.1.
10. OECD. (2024). *Overcoming the Economic Challenges to Avoid Water Scarcity*. OECD Publishing.
11. UNEP/MAP & Plan Bleu. (2020). *State of the Environment and Development in the Mediterranean: Summary for Decision Makers*.
12. Union for the Mediterranean. (2018). *Climate Change Impact on the Tourism Sector in the Southern Mediterranean*.